

Komparatiztikai problémák

Az összehasonlító irodalomtudomány mai problémáit számba venni nem könnyű feladat. Hiszen olyan tudományágról van szó, amely térben és időben más és más funkciókat tölthet be, s tartalma, súlypontja, sőt olykor módszereinek bizonyos része is aszerint változik, hogy ki, hol és mikor műveli. Persze, ez nem azt jelenti, hogy léteznék egy bizonyos „parttalan” komparatiztika, hanem inkább azt, hogy ennek a ma oly nagy érdeklődéssel kísért tudományágnak a problémái tulajdonképpen annyifélek lehetnek, ahányan ezt a kérdést felvetik.

A címben jelzett témát tehát máris oda kell szűkíteni, hogy az összehasonlító irodalomtudomány mai problémái közül azokat emeljük ki, amelyek számunkra különösen időszerűek, illetve amelyeknek valamely vonatkozásai a romániai magyar irodalomkutatás számára is gyümölcsözteszhetnek tünnek.

Nem hisszük azonban, hogy a kérdésnek ez a fajta megközelítése valamiféle provincializmus jele volna, sőt a „kis” irodalmak komparatiztikai problémái ma a tudományág egész problematikájában egyre nagyobb helyet foglalnak el.

Van ennek magában a mai világirodalom fejlődésében rejlő oka is: az utóbbi évtizedekben egyre inkább érezhető a „kis” irodalmak előretörése s ezzel együtt a világirodalom mai arculatának változása is. És ha a mai olvasó világirodalom-képében egyre nagyobb helyet foglalnak el az ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai irodalmakból való írók, művek, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a velük kapcsolatos problémák — azaz általánosságban: a „kis” irodalmak problémái — a mai összehasonlító irodalomtudományban is az eddiginél jóval nagyobb helyet vívnak ki maguknak.

Persze az érdeklődés nem újkeletű. Paul van Tieghem, az összehasonlító irodalomtudomány egyik szaktekintélye már több mint egy negyedszázaddal ezelőtt (akkor már negyedik kiadásban megjelent művében: *La littérature comparée*, 1951) a következőket írta: „A legjellemzőbb műveket nem kell csupán a vezető irodalmakban keresnünk, hanem szemügyre kell vennünk azokat az irodalmakat is, amelyeknek ragyogása mérsékeltébb volt. Döntő tény ez, és nagy fontosságot tulajdonít neki az általános irodalomtörténet azért, hogy a kép, amelyet ad, minél teljesebb legyen. Semmi sem lehet tanulságosabb, mint ha Belgiumban, Svájcban, a holland, a magyar vagy a svéd irodalomban találjuk fel azokat a tendenciákat, amelyek a nagyon nagy népek irodalmából legfeljebb csak egyik-másiknál fedezhetők fel. Látókörünk kiszélesítésével a tényeket jobban megérthetjük, az egyes árnyalatokat világosabban láthatjuk.” Csakhogy a kérdés ma már sokkal bonyolultabban tevődik fel. Ma már nemcsak a vizsgálódás területeinek kiszélesítéséről, hanem lényegileg új jelenségeknek a vizsgálódás körébe való bevonásáról van szó, sőt még többről: az új jelenségek lényegének megragadására alkalmas új kutatási módszerekről is.

A tavaly augusztusban Budapesten megrendezett VIII. Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszuson már felbukkantak ezek az új jelenségek. R. F. Retamar havannai professzor Latin-Amerika XX. századi irodalmairól tartott előadást, olyan irodalmakról, amelyeknek legnagyobb része — bár spanyol nyelvű — épp századunk eddigi lezajlott évtizedeiben vált önálló nemzeti irodalommá, vagy indult el e fejlődés útján. Az argentin, a bolíviai, a chilei, az ecuadori, a guatemalai, a kolumbiai, a kubai, a mexikói, a panamai, az uruguayi, a venezuelai irodalom esetében viszont épp ezért sajátos kérdésként vetődik fel a nyelv, a nemzeti hagyomány és a nyelvi hagyomány viszonya. Elhangzott egy másik előadás az indiai irodalom fogalmáról a calcuttai N. D. Sentől, amely irodalom tucatnyi nyelve és néhányuk évezredes írásbeli kultúrája, hagyománya ellenére most alakul egységes nemzeti irodalommá (természetesen az egység és a nemzeti jelleg egész sor, számunkra újdonságnak ható ismérvével). Több előadás is foglalkozott olyan afrikai irodalmakkal, amelyek egykori angol, francia, spanyol, portugál vagy más gyarmatokon angol, francia, spanyol vagy portugál nyelvű irodalomként születtek meg, s csak fejlődésük egy bizonyos szakaszán jutott el néhány közülük oda, hogy saját nyelvére, saját népi hagyományára is építhet, amikor érzelem- és gondolatvilágát, egyéni és közösségi problémáit, vágyait, törekvéseit ki akarja fejezni. Gondoljunk azokra, akik ezekből az irodalmakból ma már világszerte ismertek, a szenegáli Léopold Sédar Senghorra, az angolai Agos-

tinho Netóra vagy a kenyai James Ngugira s mellettük a szenegáli, az angolai vagy a kenyai irodalomnak azokra a szerzőire, akik már nem franciául, portugálul vagy angolul mondják el népük vágyait és fájdalmait a franciául, portugálul vagy angolul olvasóknak, hanem saját nemzeti nyelvükön is, a most kialakuló új olvasórétegeknek.

A világirodalomban, íme, megjelentek a lényegileg új jelenségek. S a mai komparatiztikának szembe kell néznie a felvetődő új problémákkal. És mivel a kutatás tárgya elválaszthatatlan a módszertől, az egyikben bekövetkezett változást a másikban is változás követi.

Ma már anakronisztikusnak tűnik az egykori „hatáskutató” komparatiztika, amely egyik vagy másik „nagy” irodalom felől indult el, és követte egy-egy jelenség befogadásának útját, egészen a „kis” irodalomig. A mai komparatiztikában a hangsúly a befogadott jelenségről áttevődött a befogadó irodalomra, s ezzel együtt a befogadás aktusának aktív, alkotó jellegére. „A recipiált elemnek az új struktúrában bekövetkezett változásából — állapítja meg a szlovák komparatiztika ma már világszerte ismert képviselője, Dionyz Đurišin — vezetjük le az összehasonlító irodalomkutatás egyik alaptételét. Nevezetesen azt a tételt, amely szerint az irodalmak közötti kapcsolatok realizációjának folyamatában a recipiáló irodalom játssza a meghatározó szerepet. Ebből következik, hogy a konkrét kutatási gyakorlatban a fő figyelmet arra a kérdésre kell fordítani: megvan-e a recipiáló struktúrában az a képesség, hogy egy idegen elemet szervesen magába olvasson, azaz a saját specifikus jellegének és önnön fejlődési tendenciájának megfelelően, e tényezőkkel összhangban alakítsa át.” (*Összehasonlító irodalomkutatás*. Budapest, 1977. 182.) A tanulmányozott jelenségek között tehát nem fölé- és alárendeltségi viszony áll fenn, hanem alkotó jellegű kapcsolat, amelyben a — tény voltában és tartalmában egyaránt — döntő szerepet a befogadó (adott esetben „kis”) irodalom játssza.

Nyilván ez nem jelenti azt, hogy az aktus másik pólusán (a befogadott jelenség saját irodalmában) egy összehasonlító irodalomtudományi vizsgálatnak nincs értelme vagy tudományos haszna. Sőt, az illető jelenség (irányzat, műfaj, stílusjegy vagy elem) minden egyes befogadó aktusban más- és másféleképpen tükröződve, magának a jelenségnek az ismeretét is elmélyíti, gazdagítja. De a befogadó irodalom pólusán többé már nem passzív „utánérzés” s a „megkésettségből” fakadó alacsonyabbrendűségi komplexus jelentkezik, hanem a befogadós alkotó — a befogadott jelenséget a maga sajátosságaihoz, nyelvi és szellemi közegéhez idomítva lényegileg megújító — formája, amelyben a befogadott jelenség egy új — történelmi fejlődésében és nemzeti sajátosságaiban meghatározott — egység szer- ves része.

(A fent jelzett változást csak egyetlen — hozzánk közel álló — példával próbáljuk érzékeltetni: Gáldi Lászlónak a román—magyar verstani párhuzamok kutatásában elért eredményeivel. Ő ugyanis például Goga költészetének kérdésében épp ezt az utat járta végig a fiatal Goga pesti éveivel és a *Luceafărul* indulásával foglalkozó 1941-es tanulmányától *A román verstörténet korszakai* című, 1960-as összefoglalóján át a román verselésről írott nagyszabású szintéziséig — *Introducere în istoria versului românesc*. București, 1971.)

Az összehasonlító kutatások aspektusának változásával természetesen jár együtt a módszer változása is. S ezen a téren a mai komparatiztika a tudományos kutatásban általában és közelebbről az irodalomtudományban is szélteben elterjedt és gyümölcsözően hasznosított új szövegelemzési módszereket is felhasználja. A kutató érdeklődése ma már nemcsak egyszerűen a kapcsolatok tényeire (fordítások, ismertetések, utalások stb.), a közös vagy párhuzamosan meglévő jegyek felkutatására szorítkozik, hanem az ilyenfajta kutatást első szakasznak, alapozásnak tekintve, két (vagy több) irodalom közötti kapcsolatok strukturális-tipológiai vizsgálatát tűzi ki céljául. Az egyetemes irodalomtörténet tehát ilyenformán nem egyszerűen a kapcsolatok pókhálószálainak szövevénye, hanem olyan komplex rendszer, amelyben az egyes irodalmak közötti kapcsolatok tulajdonképpen külső és belső fejlődéstényezők által meghatározott módon felépülő strukturák kapcsolatai, összefüggései. Ebből pedig az következik, hogy a tudományos megismerés számára valóban gyümölcsöző eredmények csak a külső kapcsolatoktól a belső kapcsolatok felé továbblépve, az irodalmi struktúrák összehasonlító elemzése útján tárulnak fel.

A mit kérdésétől tehát okvetlen tovább kell lépünk a *hogyan* és a *miért* kérdéseinek megválaszolására felé.

Egy recepciómozzanat csak a felületes szemléző számára véletlen. Annak, hogy egy adott korban egy adott író (vagy irodalom) a világirodalom klasszikus vagy kortárs értékei közül mire figyel fel, mindig megtalálható a maga mélyen fekvő oka — persze, ha a mozzanatot nem önmagában, hanem egy folyamat (egyéni.

nemzeti irodalmi vagy egyetemes) részeként vizsgáljuk. Az irodalom mindig a kor emberének válasza a saját kora által feltett kérdésekre. És ha ezek a válaszok — időben és térben néha nagyon messziről — egybecsengenek más korok és más alkotók válaszaival, akkor ebben az egybecsengésben a két válasz mélyebb determinánsainak egybecsengéséről is szó van. Az irodalomtörténetírás már nem egy irodalom példáján át igazolta, hogy például a műfordítás szempontjából legtermékenyebb időszakok a nagy korszakváltások időszakai, amikor egy irodalom az új kérdésre adandó új válaszok adekvát formáinak megtalálására már létező válaszok asszimilálása útján gyűjt erőt. E folyamat feltárása pedig lehetetlen az egymással bebizonyíthatóan külső kapcsolatban álló irodalmaknak (illetve a külső kapcsolatok tényeinek) strukturális-tipológiai vizsgálata nélkül.

A fentiekben azokat a kérdéseket vetettük fel, amelyek korunk „kis” irodalmának előretöréséből magára az összehasonlító irodalomtudományra vonatkoznak. Nyilvánvaló, hogy a komparatiztika nem nélkülözheti a világirodalmat ma egyre nagyobb mértékben gazdagító nemzeti irodalmak tanulmányozását. De mindez fordítva legalább ennyire igaz: a nemzeti irodalmak kutatása sem nélkülözheti ma már az összehasonlító kutatásokat, ha nem akarja önmagát megcsonkítani, ha nem akarja legalapvetőbb kérdéseit megválaszolatlanul hagyni.

Egy irodalom „nemzeti” jegyei — amint az előbbiekből is nyilvánvaló — sohasem légüres térben alakulnak ki, hanem a történeti fejlődés során kapott ösztönzések alkotó továbbfejlesztése és „nemzetivé” hasonítása révén. Az alkotás — még ha nem is tudatosan — a nemzeti és egyetemes dialektikus egységből teremődik meg, ha tehát meg akarjuk ismerni, nem korlátozhatjuk magunkat pusztán egyoldalú megközelítésre. Az utóbbi időben, épp a nemzeti irodalmak kutatói részéről, egyre gyakrabban elhangzanak olyan megállapítások, amelyek ez irodalmak összehasonlító szemléletű vizsgálatának — összehasonlító szemléletű nemzeti irodalomtörténetek megírásának — fontosságát hangsúlyozzák. A komparatiztika történetének régebbi szakaszaiban sem voltak ritkák az ilyenfajta részlettanulmányok. Csakhogy ezek egy-egy nemzeti irodalomtörténeti szakasz világirodalmi kitekintésű vizsgálatában többnyire a hatáskutatás kérdését feszegették. Csak az utóbbi évtizedekben vetődött fel a közös történelmi sorsban fejlődött tájegységek átfogó összehasonlító irodalomtörténeti szintéziseinek haszna és szükségessége. S ha a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság égisze alatt kezdeményezett „Európai nyelvű irodalmak összehasonlító története” tervezet körvonalai még mindig bizonytalanok (sőt talán egyre inkább azok), a történelmi sorsközösség és a társadalmi fejlődés szerves kapcsolata révén valóságos egységet alkotó kisebb komplexusok összehasonlító tanulmányozása annál ígéretesebb eredményeket hozott mind a nemzeti irodalmak, mind az irodalomösszehasonlításban gyümölcsözhető elméleti-módszertani összefüggések vonatkozásában. (Sziklay László történeti-módszertani áttekintése: *A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről*; Zoe Dumitrescu-Buşulenga és Alexandru Duţu előadása — *A délkelet-európai irodalmak összehasonlító tanulmányozása* — a három évvel ezelőtt Bukarestben megtartott balkanisztikai kongresszuson, vagy Mircea Muthu *Literatura română și spiritul sud-est european* című, nemrég megjelent könyve, íme csak néhány példa.)

E kutatásokból, amelyek főként kelet-európai összehasonlító irodalomtörténeti téren gyümölcsöző részeredményeket mutathattak fel, nyilván nemcsak az általános irodalomtörténet, hanem az egyes nemzeti irodalmak története is hasznosul merít, hiszen ha a nagy világirodalmi áramlatok felé forduló összehasonlító kutatás a kapcsolatok mellett a sajátos jegyek felismeréséhez vezet, a kisebb tájegységeken belül folytatott összehasonlító kutatás még inkább gyarapíthatja és árnyalhatja ezeket a jegyeket az azonos (vagy egymáshoz közel álló) helyzetű, hasonló történelmi és társadalmi képletet mutató, egyformán (vagy csak kissé eltérő mértékben) „lemaradt” irodalmak strukturális-tipológiai hasonlóságainak és eltéréseinek feltárásával. Az ilyenfajta kutatások fontosságát ma már egyre többen felismerik.

Befejezésül talán érdemes egy kissé eltérnünk magától az összehasonlító irodalomkutatástól. De csak látszólag. Ha ugyanis romániai magyar irodalmunk kutatásának mai állására gondolunk, annak legszembeötlőbb hiányosságai épp komparatiztikai vonatkozásban tűnnek elő. Láttuk, milyen hasznossal járhat az összehasonlító vizsgálódás egy nemzeti (vagy nemzetiségi) irodalom önmegismerése szempontjából. De vajon ebből a szempontból megítélve hogyan áll a romániai magyar irodalom? A román irodalomhoz való viszonyának kutatásában megszületett (illetve születőben van) néhány alapvető munka: Domokos Sámueltól *A román irodalom magyar bibliográfiája* (amely kéziratban már készen álló második kötetével egészen 1970-ig tekinti át a román irodalom magyar recepciójának adat-

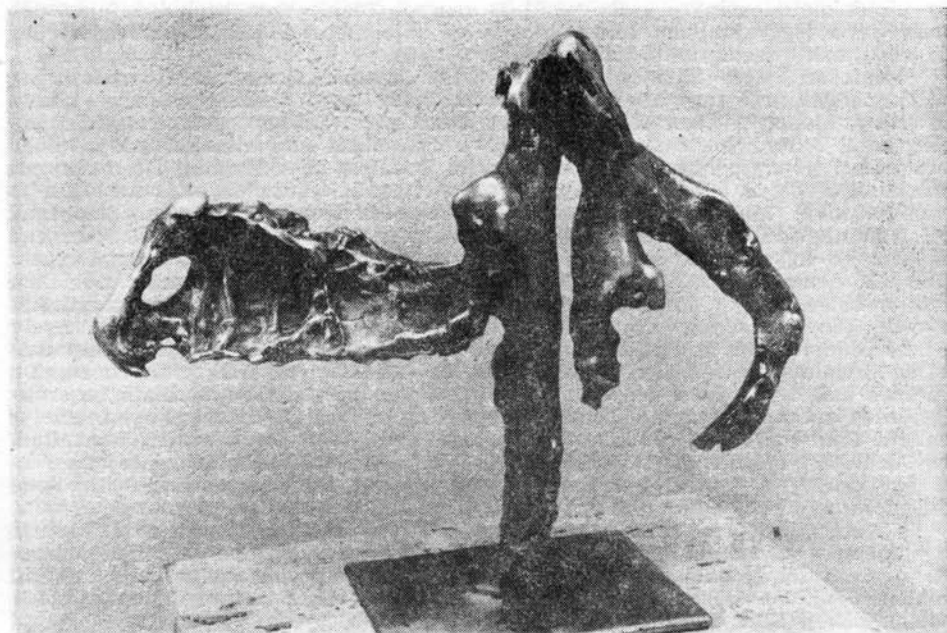
anyagát), s a vele párhuzamos bibliográfia, *A magyar irodalom román bibliográfiája*, amely Réthy Andor gyűjtésére támaszkodva, Váczy Kálmánné és Engel Károly fáradságos munkájának eredményeként (anyagát ugyancsak 1970-ig dolgozva fel) szintén kiadás előtt áll.

De ez még csak a külső kapcsolatok kutatásának beindulásához nélkülözhetetlen munkaeszköz. S hol van még a romániai magyar irodalomnak a világirodalomhoz való viszonyát tükröző egyéb feldolgozások vagy bibliográfiák sora, amelyek nélkül a kutató csak alkalmyszerű (noha világirodalmi tájékozottságára támaszkodva néha találó) megfigyeléseket tehet irodalmunk hat évtizedének az egyetemes irodalmi összefüggésekbe való beágyazódásáról! Ezek híján ma még arra is csak ötleteket kockáztathatunk meg, hogy vajon e hat évtized alatt irodalmunk lépést tudott-e tartani korunk egyetemes irodalmi fejlődésével (s ha igen, mennyiben?), hogy a XX. század nagy európai (vagy inkább már világ-) áramlatai, művészi törekvései közül melyekhez fűzték szorosabb szálak, s melyek hagyták többé vagy kevésbé érintetlenül.

Nyilván nem egy szó esett a húszas és harmincas évek romániai magyar lírájának vagy prózájának nyugatos, illetve avantgarde-kötődéséről, az *Erdélyi Helikon* vagy a *Korunk* kortárs világirodalmi orientációjáról. Azt is tudjuk, hogy milyen indításokat kapott az ötvenes évek romániai magyar irodalma a szovjet irodalomtól, s hogy mennyire elválaszthatatlan a két Forrás-nemzedék irodalmunkat megújító számos eredménye az ugyanakkor megújuló s a kortárs világirodalom áramkörébe közvetlenebbül bekapcsolódó román irodalom rokon eredményeitől. De mindentől a konkrét kapcsolatok és ösztönzések, a strukturális-tipológiai rokonságok adatolt és rendszerező feltárásáig bizony még nagyon hosszú az út.

Egy új filológusnemzedékre van szükség, amely az úttörés munkáját vállalja (kezdve a leghálátlanabb bibliográfiai feldolgozásoktól, a részlettanulmányokon át a szintézisekig), valamint arra, hogy a komparatistikai szemlélet áthassa egész irodalomtörténeti munkánkat.

Mert az összehasonlító irodalomkutatás nemcsak egy-két kutató kedvenc területe, hanem egész hazai magyar irodalomtudományunkat átható-megújító szemléletváltás elindítója kell hogy legyen. Úgy hisszük, egyebek mellett ez is a mai komparatistika el nem hanyagolható problémája.

Törös Gábor: Madár II.